

*Его большой трубы простуженная глотка
Отчаянно хрипит (труба, трубы, трубой...)
(Б. Окуджава. “Заезжий музыкант целуется с трубой...”)
И там же
Что мир весь рядом с ним, с его горячей медью?..
Судьба, судьбы, судьбе, судьбою, о судьбе...*

Эта фигура превратилась в поэзии XX века в грамматический лейтмотив (термин наш – Е.С.) – грамматический прием (фигуру), связанную в поэтической системе с определенной темой (мотивом). Для подтверждения этого достаточно вспомнить широко известный текст Д. Сухарева “Брич-мулла”:

Про тебя жужжит над ухом вечная пчела:
Брич-мулла,

Брич-муллы.

Брич-мулле.

Брич-муллу.

Брич-муллою.

(Д. Сухарев “Где сверкают Чимганские горы...”)

Тема судьбы, центральная в стихотворении Окуджавы, становится и темой сухаревского текста. Поэтическая переключка двух бардов имеет яркий морфологический маркер – падежный парадигмальный ряд словоформ одного словоизменительного типа.

Данные наблюдения, на наш взгляд, достаточно убедительно свидетельствуют о том, что многочисленные соположения разнопадежных словоформ одного слова служат мощным грамматическим средством создания экспрессивности поэтического текста, способны создавать внутритекстовые и интертекстуальные связи. Перспективой данного исследования является обобщенное описание поэтического потенциала именных категорий, выявление закономерностей соположения имен и их форм в структуре поэтического текста.

Список использованной литературы

1. Ваш М.Г.: Из писем Михаила Леоновича Гаспарова. – / М.Л. Гаспаров. – М.: Новое издательство, 2008. – 452 с.
2. Гаспаров М.Л. Предисловие // Жолковский А.К., Щеглов Ю.К. Работы по поэтике выразительности: Инварианты – Тема – Приемы – Текст. – / М.Л. Гаспаров. – М.: А.О. Издательская группа “Прогресс”, 1996. – С. 5–8.

Анотація. Стаття присвячена опису багатокomпонентних відмінкових ланцюжків у структурі віршованого тексту. На матеріалі російської поезії XIX-XXI ст. показується, що багатокomпонентні відмінкові ланцюжки виступають експресивним засобом, засобом створення внутрішньотекстових та інтертекстуальних зв'язків. Розглянуто їхню структурно- та текстотворюючу роль.

Ключові слова: поетична морфологія, категорія відмінка, багатовідмінкові ланцюжки.

Summary. The article is devoted to the description of multicomponent cases chains in the structure of poetry. Basing the Russian poetry of XIX-XXI century it is shown that multicomponent cases chains are appeared to be the expressive means, means of inner textual and inter textual ties. Their structural and text production role is being examined in the article.

Key words: poetic morphology, category of case, multicases chains.

УДК 81' 367. 32. 5 = 161. 2

Скринник Л.М.

СЕМАНТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ УТОЧНЕННЯ, ПОЯСНЕННЯ, РОЗ'ЯСНЕННЯ У РЕЧЕННЯХ ЗІ ВСТАВЛЕНИМИ КОНСТРУКЦІЯМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Сучасні мовознавці констатують значне поширення в другій половині XX століття вставлених конструкцій у текстах різних стилів. А. П. Загнітко, зазначаючи активізацію явища вставленості, кваліфікує його “як маркувальну ознаку української мови останнього століття” [3, 72]. На його думку, зростання вставленості передусім пов'язано з “інноваційними тенденціями збільшення внутрішньореченневої інформативної ємності”, що призводить до “збільшення їхнього структурного

і смислового обсягу” [Там само, 72]. Усе це зумовлює необхідність подальшого вивчення вставлених одиниць та залишає актуальними питання про причини появи вставлених одиниць, про їхню семантичну природу, зміну структурного обсягу та диференціацію в смисловому плані.

Особливе значення вставлених компонентів у реченні відзначають усі традиційні дослідження. Головною характеристикою цього явища є те, що вони вносять “доповнення, роз’яснення чи уточнення предметного змісту речення” [6, 301] або вводять додатковий зміст та інформацію до його структури [4, 47]. Виявлені характерні ознаки вставлених одиниць є основою для постановки питання про зв’язок вставлених частин із реченням, у яке вони вставляються.

Хоча деякі лінгвісти заперечують смислові зв’язки вставок зі змістом речення [див., напр.: 5, 404], у мовознавстві домінує думка, що вставлені елементи допомагають розумінню змісту речення, тому дуже часто поєднуються з ним синтаксично. Іноді смисловий зв’язок відбувається навіть за межами речення на контекстуальному рівні [див., напр.: 1, 8-9].

Досліджуваний нами фактичний матеріал (тексти з творів українських письменників, а також тексти юридичних документів) виявив, що вставлені одиниці включаються в речення не за допомогою синтаксичного зв’язку. Їхні відношення з реченням базуються на смислових відношеннях, які встановлюються між змістом вставленого компонента та реченням. Такі компоненти представлені словами та сполученнями слів і передають додаткову інформацію, але при цьому виявляють синтаксичну незалежність. Усе зазначене ставить нове запитання про розподіл вставлених компонентів залежно від типів інформації, що передаються ними.

У лінгвістиці відомі спроби лексико-семантичних класифікацій вставлених елементів на основі виділення їх функцій у реченні. Зокрема, О. І. Анікін фіксує такі їхні функціональні ознаки: 1) додаткове повідомлення, 2) стилістична маркованість, 3) лексична, 4) синтаксична, 5) модально-оцінна, 6) службова [1, 16]. І. І. Гавриленко зазначає, що деякі з виділених класів вставлених конструкцій дуже близькі і за значенням, і за функцією. Крім того за такою класифікацією синтаксична роль вставлених конструкцій у реченні сплутується з характером вираженої ними інформації [2, 84], тобто наведена класифікація базується на різних логічних засадах.

На відміну від О. І. Анікіна, І. І. Гавриленко у своїй класифікації розподіляє вставлені одиниці за інформаційно-смисловими функціями, дотримуючись експліцитних показників та діагностичного тестування. Ця класифікація дає такий розподіл функцій вставлених одиниць: 1) службова (метатекстова), 2) комунікативна, 3) оцінна. А. П. Загнітко диференціює вставлені одиниці у смисловому плані на: 1) логічні, 2) інформаційні, 3) оцінні, 4) ситуативні [3, 72-73]. У межах наведених груп, у свою чергу, виділяються певні підгрупи.

Враховуючи досвід попередніх досліджень та класифікацій, спробуємо окреслити засади власної класифікації.

На нашу думку, найбільш продуктивним у розв’язанні питання про різновиди вставлених конструкцій є погляд, що семантичні відношення між вставленою одиницею та реченням є результатом взаємодії двох предикатних утворень, а не попередньо осмисленою когнітивною операцією. Так, у процесі дослідження вставлених конструкцій у фактичному матеріалі нами виявлено взаємодію вставлених компонентів із реченням не тільки і не стільки у формально-граматичному плані, скільки в семантичному відношенні.

Спробуємо встановити типи семантичних відношень між вставленими конструкціями та основним реченням на основі визначених головних характеристик, враховуючи напрацювання логіків і лінгвістів щодо встановлення логічних смислових зв’язків та виділення типів інформації, яка передається вставленими елементами. Як засвідчує аналіз, усі виявлені нами вставлені конструкції умовно демонструють три типи семантичних відношень: уточнення і розширення, пояснення, роз’яснення, які поділяються в свою чергу на декілька видів за різновидом інформації, що ними передається. Розмежування встановлених нами семантичних відношень базується передусім на врахуванні співвіднесеності об’ємів понять між двома компонентами в реченні.

Вставлені конструкції із семантичним відношенням уточнення – це завжди звуження, обмеження об’єму поняття чи відношення. Однак варто наголосити, що зазначене звуження, що пов’язане з внесенням додаткової, нової інформації [7, 175], за своєю метою не спрямоване на передавання атрибутивно-видільної семантики. Воно демонструє атрибутивно-описовий різновид.

Вставлені конструкції з семантичним відношенням пояснення об’єднує те, що вони не змінюють обсяг позначуваного, а лише подають інший спосіб його мовного найменування. У зв’язку з цим між позначеннями встановлюються відношення синонімії.

Вставлені конструкції з семантичним відношенням роз’яснення поширюють інформацію, представлену раніше, з метою надання читачеві додаткових чи нових знань.

Розглянемо ці умовно виділені різновиди вставлених конструкцій докладніше.

Семантичні відношення уточнення і розширення пов’язані зі зміною денотативного значення у вставках та представлені двома різновидами: 1) уточнювальні відношення, які призводять до звуження обсягу денотата; 2) розширювальні відношення, для яких властиве розширення обсягу денотата.

Інформація у вставках з уточнювальними відношеннями конкретизує поняття. В більшості випадків цей тип пов'язаний з конкретизацією просторово-часових і кількісних відношень: а) конкретизація значення часу: *Невдовзі після того — 2 жовтня року 1788-го — задунайці з дністрянського відділу наскочили на Балту і зчинили в ній погром* (А. Кащенко); *Пізно (перед північчю) десь за мурами, в тісному тюремному подвір'ї загула машина, залопотіла відкритим глушителем, застогнала* (І. Багрянний); б) конкретизація місця: *На горі, що напроти кінця села (зі сторони с. Довгого), у 1940 році влада відкрила піщаний кар'єр* (В. Кубів); *Сюди часто приходили хлопці з села (кінець села від Довженської межі) Кравчук Степан і Крушний Василь* (В. Кубів); в) конкретизація значення кількості: *Тож заради купівлі найдешевшої (450 рублів) машинки для пошиття найнеобхідніших дитячих речей та матеріалу для цього, ми і не думали про купівлю зимового одягу* (Г. Барановський).

Вставлені конструкції, що демонструють розширення обсягу денотата, фіксуються значно рідше. Засобом експлікації такого відношення є можливість введення в речення сполучників *а також*, крім них, у тому числі: *Відшкодуванню підлягають у повному обсязі: майно (в тому числі гроші, грошові вклади і відсотки по них, цінні папери та відсотки по них, частка у статутному фонді господарського товариства, учасником якого був громадянин, та прибуток, який він не отримав відповідно до цієї частки, інші цінності), вартість вилученого майна, якщо його повернення в натурі та в тому ж стані стало неможливим* (Закон України “Про міліцію”).

Семантичні відношення пояснення пов'язані з передачею тотожності чи близькості позначень того самого денотативного змісту в реченні і вставленій конструкції. Ця подібність позначень може спиратися на вживання синонімів, у тому числі і контекстуальних. Наприклад: *Бездомівні козаки (бурлаки) могли і не вирушати в станиці, а жити в Катеринодарі, й для них там були побудовані курені, або, по-новому кажучи, казарми* (А. Кащенко); *Знав, що на світі панує нечиста сила, що арідник (злий дух) править усім* (М. Коцюбинський); *Не може бути, щоб оця запльована й закидана недопалками (“бичками”) площа була колись молодою, а оці люди вміли сміятись!* (І. Багрянний).

Іноді спостерігається синонімічне зближення слова і його тлумачення у вставленій конструкції. Наприклад: *Щоб спіймати Андрія на спанні, треба відчинити “кормушку” (таке віконце в дверях, через яке подається їжа) й просунути в неї голову* (І. Багрянний).

Досить поширеними є випадки, коли у вставленій конструкції розкривається зміст вжитої в реченні аббревіатури або, навпаки, дається аббревіатура замість словосполучення. Наприклад: *Також сидів тут ще голова ЛОЧАФУ (Літературне об'єднання Червоної Армії й Флоту) — Галушко, але його теж десь забрали* (І. Багрянний); *У нашому місті почалися продовольчі труднощі, може внаслідок того, що Київський Особливий Військовий округ (КОВО), до якого належав Житомир, разом з Ленінградським перейшов на воєнне становище і вів цю війну своїми найкращими силами* (Г. Барановський).

До зазначеного типу тяжіють представлені в діловому стилі і такі випадки пояснень як: *До таких належав факт, що кожен в'язень обвинувачується одразу по кількох пунктах статті 54-ї т. зв. Карного Кодексу УССР, як от: пп. 1 (зрада вітчизни), 2 (збройне повстання), 8 (терор), 10 (агітація) й, 11 (організація) — і все це одноразово, про що кожному в свій час пред'являється т. зв. “протокол обвинувачення”!* (І. Багрянний).

Нерідко пояснювальні вставлені конструкції розкривають зміст слова, вжитого в реченні, шляхом переліку його денотативних складових. Ці випадки демонструють відношення, властиві однорідним членам і узагальнювальному слову. Наприклад: *Коли треба було сказати образно, що хтось дістав якийсь термін каторги чи тюрми з позбавленням додатково ще тих чи тих прав (права листуватися, права жити в певних містах після відбуття тюрми чи таборів тощо), тоді говорилося: “Дістав десять (або 15 – 20 – 25) років з “приколкою”* (І. Багрянний).

Одним із проявів пояснювальних відношень є відношення, що виникають між перекладами з однієї мови на іншу. Наприклад: *Далі він спитав Джихангіра, чи той уже читав “Мантіг ат-Тахр” — “Розмову птахів” — Ферід ед-Діна Аттара, переспівану віршами великим Мір-Алі-Шир Неваї, ...* (П. Загребельний); *А що держава Фродо III межувала із Слов'янищиною, про це свідчить той-таки Саксон Граматик: володіння його ширилися від Рейну до Русі (Pusciam)* (І. Білик).

Семантичні відношення роз'яснення включають усі випадки, що не стосуються зміни денотата та відношень синонімії. Роз'яснювальні семантичні відношення представлені широкою групою вставлених одиниць, що містять додаткову інформацію. Такі відношення можуть відображатися за допомогою: а) встановлення причиново-наслідкових смислових відношень: *Відколи поховав старого Чумака, отець Яков щодня приходив в обідню пору і сидів до вечора — потішав стару і научав малу — дочку-підлітка, останню дитину, що лишилася при матері* (І. Багрянний); *Тим часом Андрій здогадався, що це ж цю камеру спеціально звільняли для нього цієї ночі (і тому він ото чекав у тій кепській кімнаті з кранами), — вчувалося, що ще недавно в цій камері хтось був, вона надихана кимсь* (І. Багрянний); б) надання характеристики: *Черговий*

корпусу — високий, сухорлявий, дуже сердитий з вигляду, з червоними від безсоння чи від п'ятики очима — ступнув на середину камери й став, тримаючи розкритий журнал перед собою (І. Багрянний); в) вказівок на номери сторінок, параграфів, таблиць, джерел інформації що і будуть необхідними у поширенні знань читача: В іншому епізоді Саксон пише: “Слов’яни під проводом свого князя Струнича напали на півострів, яким уже володів Фродо III, король готів-датчан” (Саксон Граматик. Історія Данії. — 10, 3.) (І. Білик); З другого боку карта Птолемея вабить нас іще й тим, що вже тоді разом із згадуваними амадоками та амаксовіями тут мешкали й інші цікаві нам племена. “Між бастарнами (в межиріччі Пруту — Дунаю) та роксоланами (на берегах Дніпра, Дону й Азовського моря) живуть хуни”, — (читаємо в “Посібнику з географії”) (І. Білик); За дітьми працівника міліції, який загинув або помер у зв’язку з виконанням службових обов’язків, до досягнення ними повноліття, а також за непрацездатними членами сім’ї, які перебували на його утриманні, зберігається право на пільги по оплаті житла, комунальних послуг, палива (Науково-практичний коментар до Закону України “Про міліцію”).

Отже, запропонований нами підхід до аналізу вставлених конструкцій дозволяє поглибити й уточнити наявні в сучасному мовознавстві класифікації цих мовних одиниць.

Список використаних джерел

1. Аникин А.И. Функции вставных конструкций в современном русском языке // Учен. зап. Моск. Пед. ин-та им. В.И.Ленина, № 259. М., 1967. – С. 5-44.
2. Гавриленко И.И. Функции и типы вставных конструкций в научных текстах // Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология. – 2002. – № 6. – С. 80-91.
3. Загнітко А.П. Структурно-граматичні і функціонально-семантичні різновиди українських синтаксичних інновацій // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 4 – Донецьк: Східний видавничий дім. – 2003. – С. 65-77.
4. Загнітко А.П. Основи українського теоретичного синтаксису. Частина 2. – Горлівка:ГППМ, 2004. – 254с.
5. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. М.: Учпедгиз, 1956. – 511с.
6. Пономарів О.Д., Різун В.В., Шевченко Л.Ю. та ін. Сучасна українська літературна мова. – К.: Либідь, 1997. – 400с
7. Русская грамматика: Синтаксис. – М.: Изд-во АН СССР. 1980. – Т. 2. – 66

Анотація. У статті розглядаються вставлені конструкції, що демонструють три типи семантичних відношень: уточнення, пояснення, роз’яснення. Пропонується нова класифікація, що ґрунтується на інформації, яка ними передається.

Ключові слова: вставлені конструкції, пояснення, класифікація.

Summary. The article deals with parenthetical constructions that demonstrate three types of semantic attitudes as: specification (definition), explanation and elucidation (interpretation). There is a suggestion of new classification of parenthetical elements that is based on information which is transmitted by them.

Key words: compound constructions, explains, classification.

УДК 17.022.1 (043)

СЛОНЕСЬКА І. Б.

ФІЛОСОФІЯ ЯК МЕТАТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРНОГО МОДЕРНІЗМУ: ДІАЛОГ НА ЗЛАМІ СТОРІЧ

Постановка проблеми в загальному вигляді... Загальний рівень змін в освіті передбачає інтеркультурність освітнього процесу, і в цьому сенсі актуальною стає роль сучасної цілісної літературної освіти, отримуючи яку, особистість формує певну метамову – полікультурний код, який сприяє підготовці людини до життя у світі багатоманітних зв’язків епохи глобалізації. Під літературною освітою ми маємо на увазі важливу складову гуманітарної освіти, яка забезпечується викладанням навчальних курсів “Української літератури” та “Зарубіжної літератури” і має на меті залучення до скарбниці світової літератури, а через неї – до фундаментальних цінностей культури у взаємодії їхніх конкретно-історичних та загальнолюдських значень.